

Yeni Türkiye

bu sayıda

99

türk dili özel sayısı I

devlet adamları, bilim adamları,
araştırmacı ve uzmanlardan 260
makale, inceleme ve araştırma

türkçenin yaşı: eski türkçeden orta türkçeye, dil ve
folklor, türkçenin yapı bilgisi, türkçenin anlam ve
kavram alanları: atasözleri – deyimler, türkçenin söz
varlığı, türkçenin ağızları, türkoloji araştırmaları

RECEP TAYYIP ERDOĞAN / MEVLÜT ÇAVUŞOĞLU / NUMAN KURTULMUŞ / HASAN
CELAL GÜZEL / OSMAN FIKRI SERTKAYA / E. AYŞE ÇOLOĞLU / MUSTAFA LEVENT
YENER / KARJAUBAY SARTKOJA / ENGİN ÇETİN / GÜLZARA CUMAKUNOVA / BARÇIN
ŞÜKÜROVA / OSMAN MERT / ERDEM UÇAR / YAŞAR ŞİMŞEK / MESUT ŞEN / ÖMER
ÇİFTÇİ / HÜLYA UZUNTAŞ / AYŞEGÜL SERTKAYA / BAYRAM DURBİLMEZ / YOUSSEF
AZEMOUN / JUYEONG JANG / MİRAS KOSIBAYEV / ÖZGÜR KASIM AYDEMİR /
ARSALAN MORADI KASHKOOLİ / MUSTAFA KARATAŞ / AHMET NAHMEDEOV /
ERKAN HIRİK / SEÇİL HIRİK / MARAL TAGANOVA / BAĞAR SAĞIR / SHOHLIDA
SHAHOBİDDİNOVA / DİLEK ERGÖNENÇ ARKABA / DURSUN ÜNÜVAR / GULBARSHİN
SYZDYKOVA / KÜRŞAT EFE / ZEYNEP GENÇER / Z. E. KASKARAKOVA / ZULHUMAR
HOLMANOVA / BERDİ SARİEV / BOZOROVA SABOHAT / NİLUFAR SADULLAEVA /
KAMİLE BARBARA STANEK / HASAN NAZAR / İSMAİLOV GULOM MİRZAYEVİCH /
İRİNA POKROVSKA / M. FATİH KIRIŞÇIOĞLU / ZHOLSHAYEVA MAIRA /
MAHFUZAHON HOMİDOVA / BİLGİN AKSOY / ATİYE NAZLI / YU KURİBAYASHİ /
NESRİN BAYRAKTAR / GÜRER GÜLSEVİN / MUSTAFA SAMET KUMNALI / ABDULLAH
MERT / AHMET TURAN DOĞAN / SERKAN ŞEN / EBÜLFEZ AMANOĞLU / TALİP
DOĞAN / BİLGEHAN ATSIZ GÖKDAĞ / LARİSA ALİMPİEVA / ALEKSANDR TSOİ /
GÜLDEN SAĞOL YÜKSEKKAYA / MARLEN ADİLOV / ZHAZİRA AGABEKOVA /
GÜLBANU KOSSYMOVA / BEKİR YAVUZ PEKAÇAR / MURAT ÖZŞAHİN / DZENANA
BRAKOVİC / GÖNÜL ERDEM NÂS / ZHAZİRA OTYBAY / M. EMİN YILDIZLI / ÇETİN
PEKAÇAR / ALİ AKAR / REBİGÜLİ AJİMALMAİTİ / NURSEL DİNLER / MURAT KOÇAK /
ERGÜN ACAR / MUSTAFA UĞURLU / RAMİZ ASKER / ARIYAJAV BATCHULUUN / EZGİ
SİRTİ / MURATGELDİ SÖYEGÖV / DİLAFRİZ KALANDAROVA / MARUFJON
YULDASHEV / NASİMHAH RAHMANOV / TUNA BEŞEN DELİCE / TULAY ÇULHA

Başkurt Türkçesinde Kuşma Kılımlar (Birleşik/ Karmaşık Fiiller)

Dursun Ünüvar*

Giriş

Türk dilinin genelinde olduğu gibi Başkurt Türkçesinde de son derece fazla birleşik fiil kullanımı görmek mümkündür. Birleşik fiiller bugüne kadar birçok araştırmacı tarafından ele alınmış ve konu hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır.

Banguoğlu, bu konuyu *karmaşık fiiller* ve *tasviri fiiller* olmak üzere iki ana başlık altında ele almıştır. Banguoğlu'na göre, yapıldıkları sıfat fiillerin ait oldukları zaman kesimlerine göre anlatım kazanan karmaşık fiiller üç çeşittir: 1. *öncelik fiilleri* (verbe anterieur), 2. başlama fiilleri (verbe inchoatif), 3. niyet fiilleri (verbe intentionnel) (Banguoğlu, 2007: 482). Banguoğlu, tasviri fiilleri *-e* ve *-i* zarf fiillerine belli yarı yardımcı fiiller getirilerek yapılmış birleşik fiil tabanları olarak açıklar ve dört başlık altında ele alır: 1. yeterlilik fiilleri (verbe possibilatif), 2. ivedilik fiilleri (verbe hâtif), 3. süreklilik fiilleri (verbe duratif), 4. yaklaşık fiiller (verbe approximatif) (2007: 488).

Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil* adlı eserinde birleşik fiil kavramını "Birleşik fiil bir kelime grubudur. Kelime gruplarında esas, anlamca bir bütünlük teşkil etmek ve cümle içinde tek kelime muamelesi görmektir. Kelime gruplarına iştirak eden asıl anlamlarından az veya çok farklı, yeni ve tek bir anlam ifade etmek üzere bir araya gelirler. Birleşik fiilde de bu böyledir. İster bir tarafı isim, ister bir tarafı fiil olsun her birleşik fiil, bir tek kavramı karşılar. Hareket, oluş ifade eden bir kavramı karşılamak için basit ve türemiş fiillerden nasıl istifade ediyorsak, birleşik fiillerden de aynı şekilde faydalanırız. Yani bir kavramı anlatma ve fonksiyon bakımından basit ve türemiş fiillerle birleşik fiiller arasında hiçbir fark yoktur. Basit fiilin yapısında sadece kök ve ek, birleşik fiilin yapısında iki veya daha fazla kelime vardır (1984: 48)" sözleriyle açıklar.

Korkmaz'a göre birleşik fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden çok kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir. *Korkmaz* birleşik fiilleri, taşıdıkları birbirinden ayrı yapı ve anlam özelliklerine göre kendi içinde dört alt sınıfa ayırır. Birinci grupta yer alanlar, bir ad ya da bir sıfat ile *et-*, *ol-* yardımcı fiillerinin veya esas fiil olma dışında yardımcı fiil olarak kullanılan *bul-*, *bulun-*, *buyur-*, *eyle-*, *kıl-*, *yap-*, birleştirilme yoluyla kurulan birleşik fiillerdir. İkinci grupta yer alanlar, *karmaşık fiil* diye adlandırılan birleşik fiillerdir. Karmaşık fiiller *ol-* yardımcı fiilinden önce gelen sıfat fiilin bağlı bulunduğu zamana ve yüklendiği işlev ayrılığına göre üçe ayrılır: 1. öncelik fiilleri (*-miş ol-*), 2. alışkanlık fiilleri (*-Ir ol-*, *-mAz ol-*), 3. niyet fiilleri (*-AcAk ol-*, *-IcI ol-*, *-(I)msAr ol-*). Üçüncü gruptaki birleşik fiiller, iki fiilin birleşmesinden oluşmuştur. Burada birinci fiil bir zarf fiil kuruluşundadır. Buna, esas fiilin anlamını tasvir eden ve ona yeni bir anlam özelliği katan yardımcı fiil eklenir. Bu türlü birleşik fiiller tasvir edici yardımcı fiil

(*) Araştırma Görevlisi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, dunavar@bartin.edu.tr

olarak kullanılan *bil-, ver-, dur-, yaz-, gel-, gör-, kal-* fiilleri ile karşılanır. Dördüncü gruptaki bir kısım birleşik fiiller de iki ayrı fiilin belirli kalıpları içinde bir araya gelip kaynaşmasından oluşmuştur ve Korkmaz bu gruptaki birleşik fiilleri İkili Birleşik Fiiller olarak adlandırır (2009: 150-152).

Bu çalışmada ele alınan *zarf fiil + fiil* yapısındaki birleşmeler, Banguoğlu'nun tasviri fiiller ve Korkmaz'ın üçüncü grupta ele aldığı, yani iki fiilin birleşmesinden oluşan ve birinci fiilin zarf fiil kuruluşunda olduğu başlıkları altına yerleştirilmelidir. Ercilasun'un birleşik fiil yapılarını kelime grubu olarak değerlendirmesi ve her birleşik fiilin tek bir kavramı karşıladığını belirtmesi Başkurt Türkçesindeki *zarf fiil + fiil* yapısındaki birleşmelerin sözcüksel bir unsur olarak değerlendirilebileceğinin göstergesidir.

Başkurt Türkçesinde fiillerin tamamlanmışlık ve tekrarlılık/süreklilik gibi anlamları bildirmesi bileşimli yol ile yapılır, ancak bu kural fiilin bütün çekimlerinde Rusçadaki gibi sistematik değildir. Başkurt Türkçesinde fiillerin tamamlanmış, tamamlanmamış ve tekrarlılık / süreklilik türleri vardır. Bu üç tür bileşimli (sentetik) yol ile bildirilir ve onlar fiil türlerinin birinci kategorisi diye adlandırılır. İkinci kategorideki fiil türleri zarf fiil ile yardımcı fiil birleşmesinden yapılır. Bu birleşimde *al-, bir-, kil-, kit-, bar-, yör-, tor-, sığ-, yeber-, yat-, bötör-, kal-* vd. yardımcı fiilleri kullanılır. İkinci kategorideki fiil türlerinin anlamı çok fazladır. Onlar iş ya da durumun güçlenmesini/artmasını ve yumuşamasını / azalmasını, işin duruma dönüşmesini, öznelerin yer değiştirmesini ve bu gibi başka durumları bildirirler. Bizim çalışmamızda ele alacağımız yapılar Başkurt Türkçesinde ikinci kategorideki fiil türleridir.

Zeynullin bu konuyu fiilin görünüş kategorisi 'Kılımdıñ Külem (Tör) Kategoriyahı' başlığı altında ele almaktadır. Başkurt Türkçesinde fiilin görünüş kategorisi aşırı katmerli ve özellikli leksik gramatik kategori olarak

incelenir. Fiil tabanları temel anlamlarından başka ya da kendi anlamının yanında iş-durumun, hareketlerin başarılmaması, işlenme sürecinde olan farklı anlamları bildirmez. Başka bir deyişle fiil, görünüş anlamını bildirmesi açısından nötr haldedir.

Fiil görünüşü iş-durumun, hareketin başlamadan bitmesini ve başlayıp gitmesini, devam etmesini ve harekete devam edilmesini, tamamlanmasını, az süre içinde başarılmamasını ya da devamlı olmasını, güçlenmesini ya da zayıflamasını, olayların mantıklı ve sistemli bir şekilde tekrarlanarak devam etmesini veya genellikle tekrarlı olmasını ya da işin kişi faydasına gerçekleştiğini bildirir.

Fiil görünüşleri bu gibi iş-durumların, olayların beklenmedik bir anda başlamasını ve hızlı bir şekilde başarılmamasını, iş-durumun başlayıp bitmemesini ya da bitmesini ve başlamadan bitmesini ve başka anlamları bildirir.

Başkurt Türkçesinde görünüş anlamı üç farklı yol ile verilir:

1) Sentetik yol, yani fiil köklerine eklerin eklenmesi yolu: Bu yol ile fiilin görünüş kategorisi fiil tabanlarına *-kala/-kele, -kola/-köle, -gıla/-géle, -gola/-göle, -ıstır/-éştér, -oştör / -öştör, -ştır / -ştér, ıñkara /-éñkére, -oñkora/-öñköre, -ñkara/-ñkére, -mbıra /-mbére, -mbora /-mböre* eklerinin eklenmesiyle yapılır.

2) Analitik yol, yani asıl fiilin yardımcı fiil ile birleşmesi sonucunda ortaya çıkan görünüş anlamıdır.

3) Fiil yapılarının tekrarlanması ile: Bu yol ile bildirilen görünüş kategorisi zarf fiil eki almış bir fiilin aynı ek ile tekrar edilmesinden sonra zaman ve şahıs ekleriyle çekimlenmiş bir fiil ile yan yana gelmesinden oluşur: *uқты-уқты кildém 'okuya okuya geldim'* (Zeynullin, 2005:258, 259, 269)

1. Başkurt Türkçesinde Zarf Fiil + Fiil Yapısındaki Fiil Birleşmeleri

Başkurt Türkçesinde tamamlanma, süreç ve süreklilik bildiren fiil birleşmeleri *zarf fiil + fiil yapısındaki birleşmeler ile sağlanır ve bu yapıdaki birleşmeler kuşma kılımlar*¹ 'birleşik / karmaşık fiiller' olarak adlandırılır. Başkurt Türkçesi ile ilgili çalışmalarda bu yapıdaki fiil birleşmeleri *kılam törzeré* 'fiil görünüşleri' (Dmitriyev, 1948: 197-200, 1950: 209-214), *organizovannoye slojeniye* 'organize birleşmeler' (Yuldaşev, 1981: 214-224), *külem kategoriyabı* 'görünüş kategorisi' (Uraksin, İşbayev, 1986: 211-214), *kılımdın külem (tör) kategoriyabı* 'fiilin görünüş kategorisi' (Zeynullin, 2005: 258-270) ve *znaçeniya i upotrebleniye nekotorıx glagolov* 'bazı fiillerin anlamları ve kullanımları' (Vahitova vd. : 2009: 107-114) başlıkları altında ele alınmaktadır.

Başkurt Türkçesinde kuşma *kılımlar* $-(X)p$ ya da $-a/-e, -y$ ile biten zarf fiillere yardımcı fiillerin eklenmesiyle oluşur; ancak bu şekildeki yapıların bağımsız söz dizimlerini de teşkil edebilir. Bu iki kavramı ayırt etmek için bazı durumlar göz önüne alınmalıdır:

a) Zarf fiil cümle ögesi olan zarfı bildirir ve onun arkasından gelen fiil asıl iş – hareketi ifade ederse buradaki yapı bağımsız söz dizimidir.

b) Birleşmeye giren sözcükler üçüncü bir müstakil söz ile ayrılabilir buradaki yapı, bağımsız söz dizimini teşkil eder.

c) Zarf fiili kaldırıncı, cümlenin bütünlüğü yok olmuyorsa buradaki yapı da bağımsız söz dizimidir.

d) Cümlede her iki sözün de farklı öğeleri oluşturma durumu söz dizimine has özelliktir.

Burada verilen bağımsız söz dizimi özellikleri haricindeki durumlar kuşma kılımları teşkil eder. Başkurt Türkçesinde çözüm-

leyici yöntem ile kurulan bu yapılar şunlardır: *zarf fiil + al-, zarf fiil + bar-, zarf fiil + böt-, zarf fiil + bir-, zarf fiil + yör-, zarf fiil + kal-, zarf fiil + kara-, zarf fiil + kil-, zarf fiil + kit-, zarf fiil + kuy-, zarf fiil + tor-, zarf fiil + tōş-, zarf fiil + sığ-, zarf fiil + sıgar-, zarf fiil + yaz-, zarf fiil + yéber-, zarf fiil + yét-, zarf fiil + kayt-, zarf fiil + yat-, zarf fiil + ultır-, zarf fiil + taşla-, zarf fiil + hal-, zarf fiil + mataş-, zarf fiil + kürbet-*.

1. 1. *zarf fiil + al-*: Başkurt Türkçesinde bu yapıdaki kuşma kılımların birinci bileşeni ya $-(X)p$ ya da $-a/-e, -y$ zarf fiil eklerinden birini alır.

Başkurt Türkçesinde $-(X)p$ ile biten *zarf fiil + al-* yardımcı fiili ile yapılan kuşma kılımlar iş veya durumun tez bitmesini bildirir ve o işin öznenin kendisi için, kendi menfaati için yapıldığını gösterir (Dmitriyev, 1950: 211; Yuldaşev, 1981: 220; Zeynullin, 2005: 264).

a. *Ukıp kür ze yazıp al* (BHİVII 422) 'Okuyup gör de yazıver'.

b. *Üzé han bulıp ala* (BHİVII 430) 'Kendisi han oluverir'.

Verilen örneklerde hareketin tez bitmesi Türkiye Türkçesine aktarılırken *-wer-* tezlilik yapısı kullanılır. Aktarmalarda belirtilmese de bu tarz yapıların bulunduğu cümledeki iş-hareketin öznenin menfaatine yapıldığı anlaşılmadığıdır.

Başkurt Türkçesinde $-a/-e, -y$ ile biten *zarf fiil + al-* yardımcı fiili ile yapılan kuşma kılımlar cümleye yeterlilik anlamı katar (Dmitriyev, 1950:211).

a. *Meselen, unda Sıngız han ménen Birdébek han izgé küñéllé, yomart, gezél batşalar itép hüretlene hem halıktıñ tormoşon tik ular gına behétlé ite ala tigen ideya ütkeréle* (BHİVII 454) 'Örneğin, onda Çingiz Han ile

(1) Çalışmanın bundan sonraki bölümünde zarf fiil + fiil yapısındaki birleşmeler Başkurt Türkçesinde olduğu gibi kuşma kılımlar olarak ifade edilmektedir.

Birdibik Han temiz kalpli, cömert, adil padişahlar olarak tasvir edilir ve halkın hayatına sadece onlar şans getirebilir denilen düşünce iletilir’.

b. *Ebrey ze üz şartın nigézley alğan* (BHİVII 503) ‘Ebrey de kendine güvenebilmiş’.

1. 2. *zarf fiil + bar-*: Başkurt Türkçesinde bu yapıdaki kuşma kılımların birinci bileşeni $-(X)p$ ya da $-a / -e, -y$ ile biten bir zarf fiildir.

Başkurt Türkçesinde $-p$ ile biten *zarf fiil + bar-* yardımcı fiiliyle oluşan kuşma kılımlarda *bar-* fiilinin anlama katkısı yoktur, yani bu gibi yapılarda aktarılmak istenen asıl fiilin (birinci bileşen) anlamıdır (Dmitriyev, 1950: 212).

Şaytan da unıñ érgebénde, kotortop bara: ‘Ültér, ültér! (BHİVII 524) ‘Şeytan da onun çevresinde, (onu) kudurtur: Öldür, öldür!’.

Başkurt Türkçesinde $-a / -e, -y$ ile biten *zarf fiil + bar-* yapısında oluşan kuşma kılımlar harekete bağlı devamlı işi bildirir. Bu türün iki elementi de temel olarak eşit manalı, konuşmacı için tek bir düşünce ortaya çıkarır (Dmitriyev, 1950:212). Ayrıca Başkurt Türkçesinde şimdiki zamanı ifade eden analitik yapıların kuruluşu asıl fiile $-A/-y$ zarf fiil ekinin getirilmesinden sonra, $-A/-y$ fiil çekim eki ve şahıs ekleriyle çekimlenmiş *bar-* fiilinin kullanılması suretiyle yapılır (Ersoy, 2007: 328).

a. *Ularzı uza bara* (BHİVII 599) ‘Onları geçiyor’.

b. *Harayza torğan hayın İzévkeyzén abruyı arta bargan* (BHİV 73) ‘Sarayda yaşayan her İzevkey’in şöhreti artıyormuş’.

1. 3. *zarf fiil + bir-*: Başkurt Türkçesinde bu yapıdaki kuşma kılımların birinci bileşeni $-(X)p$ ya da $-a / -e, -y$ ile biten bir zarf fiildir.

Başkurt Türkçesinde $-(X)p$ ile biten *zarf fiil + bir-* yardımcı fiiliyle oluşan *kuşma kılımlar* iş – hareketin ikinci kişi faydasına yapıldığını gösterir (Dmitriyev, 1950: 211): *Min hézge bér yégéttén bér kızzı yaratkanın höylep bireyém* (BHİV 194) ‘Ben size bir yiğidin bir kızı sevdiğini söylüyorum’. Bu örnekte *söyle-* eyleminin söyleyen değil dinleyici faydasına yapıldığı anlaşılmalıdır.

Başkurt Türkçesinde $-a / -e, -y$ ile biten *zarf fiil + bir-* yapısındaki kuşma kılımlar işin tamamlanmadığını ya da devamlı olduğunu anlatır (Dmitriyev, 1950: 211): *Yeréstén anav kılığınan kasıp, ‘as tamağım, tınıs kolağım’ tip hunarğa barmayınsa öyönde yata birzé* (BHİVII 399) ‘Yereş’in işte bu davranışlarından kaçarak ‘Aç karnım, sağır kulağım’ diye ava gitmeden evinde yatıyordu’. Bu örnekte de *yat-* eyleminin tamamlanmadığı ya da devamlı olduğunu anlaşılmalıdır. Bu sebeple örnek cümle Türkiye Türkçesine aktarılırken cümlenin yüklemi $-yordu$ birleşik zaman çekimi ile tamamlanmaktadır.

1. 4. *zarf fiil + kara-*: Başkurt Türkçesinde $-(X)p$ ile biten *zarf fiil + kara-* yardımcı fiiliyle oluşan kuşma kılımlar iş – hareketin denendiğini anlatır (Dmitriyev, 1950: 213): *Yete ırıv Başkörtarı, başta derrev karşılık kürheteş qarahalár da, xelderénen kilmene* (BHİVII 39) ‘Yedi soy Başkurtları, ilk başta karşılık vermeyi denedilerse de olmadı’. Bilindiği üzere Başkurt Türkçesindeki *kara-* fiili Türkiye Türkçesinde *bak-* fiiliyle anlam olarak eşdeğerdir. Türkiye Türkçesinde *bak-* fiilinin “yoklamak, incelemek, denemek (GTS)” anlamları vardır ve buradaki “denemek” manası Başkurt Türkçesindeki *fiil-(X)p + kara-* yapısının anlamıyla örtüşmektedir.

1. 5. *zarf fiil + kil-*: Başkurt Türkçesinde bu yapıdaki kuşma kılımların birinci bileşeni $-(X)p$ ya da $-a / -e, -y$ ile biten bir zarf fiildir.

Başkurt Türkçesinde $-(X)p$ ile biten *zarf fiil + kil-* yardımcı fiiliyle yapılan kuşma kılımlar iş ya da durumun tamamlandığını ve

onun söyleyiciye (veya onun faydasına) yönlendirildiğini anlatır (Dmitriyev, 1950: 2012): *Atabı ülges, halık yryılıp kilép, unıñ han bultıvın ütendé* (BHİVII 548) 'Babası ölünce halk toplanarak onun han olmasını istedi'.

Başkurt Türkçesinde *-a / -e, -y* ile biten *zarf fiil + kil-* formasındaki kuşma kılımlar için tamamlandığını veya işin beklenmedik bir anda yapıldığını bildirir (Dmitriyev, 1950: 2012): *İskenderzéh ser géskerzeré törlö yaqtan sığa kilgen çiréy kürép, heber birzeler* (BHİVII 75) 'İskender'in ser askerleri farklı açıdan çıka gelen çerileri görünce haber verdiler'.

1. 6. *zarf fiil + kit-*: Başkurt Türkçesinde bu yapıdaki kuşma kılımların birinci bileşeni *-(X)p* ya da *-a / -e, -y* ile biten bir zarf fiildir.

Başkurt Türkçesinde *-(X)p* ile biten *zarf fiil + kit-* yapısındaki yapılan fiil birleşmeleri, konuşmacıdan uzağa yönelen iş - hareketin tamamlandığını gösterir. Burada iki element (zarf fiil ve *kit-*) semantik yönden bir düşünceyi ifade eder (Dmitriyev, 1950: 212): *Tuktamışka karşı yavğa sıǵıp kitken* (BHİV 126) 'Toktamış'a karşı savaşa çıkmış'; *Bılar sıǵıp kitkes, tége malay at ménen hanğa sapkan* (BHİV 172) 'Onlar çıkıp gidince, diğér delikanlı at ile hana koşmuş'.

Başkurt Türkçesinde *-a / -e, -y* ile biten *zarf fiil + kit-* yapısındaki kuşma kılımlar da konuşmacıdan uzaklaşan iş - hareketi bildirir (Dmitriyev, 1950: 212): *Ni bulba la bulır tip, ézley kitken batırzar* (BHİV 94) ' Ne olursa olsun diyip aramaya başlamış batırlar'. Türkiye Türkçesinde *git-* yardımcı fiiliyle yapılan birleşik fiiller *isim + git-* ve *-p* ile biten *zarf fiil + git-* yapısındadır. Korkmaz *git-* yardımcı fiili ile kurulan, esas fiildeki oluş ve kılışın uzaklaştığını gösteren birleşikleri *uzaklaşma fiilleri* başlığı altında inceler (Korkmaz, 2010: 152). Bu bağlamda *zarf fiil + kit-* yapısının verdiği anlamların her iki lehçede de eşdeğer olduğu söylenebilir.

1. 7. *zarf fiil + kuy-*: Başkurt Türkçesinde *-(X)p* ile biten *zarf fiil + kuy-* yardımcı fiiliyle yapılan kuşma kılımlar iş hareketin kısa süre içinde başarıldığını anlatır (Uraksin, İşbayev, 1986: 213): *Yılka kötken balalarga eytép kuyhan, yaqsırak bulır iné* (BHİVII 295) 'Yıllık güden çocuklara söyleyiversen daha iyi olurdu'; *Hin Toktu yatkan tirmenéh kéyézzeren ber yaqtan küterép kuy* (BHİV 333) ' Sen Toktu'nun yattığı çadırın keçelerini tamamen kaldırıver'.

1. 8. *zarf fiil + tös-*: Başkurt Türkçesinde *-(X)p* ile biten *zarf fiil + tös-* yardımcı fiiliyle yapılan kuşma kılımlar dikey hat boyunca hareket etmenin tamamlandığını bildirir (Dmitriyev, 1950: 214): *Şülgen meğerebénéh tübebé yémérélép tösöp unıñ maqamına şom baldı* (BHİVII 60) 'Şülgen mağarasının tepesi yıkılınca onun makamına uğursuzluk çöktü'. Verilen örnekte mağarının tepesinin yukarıdan aşağıya doğru yıkıldığı ve yıkılma eyleminin tamamlandığı anlaşılmalıdır.

1. 9. *zarf fiil + sık-*: Başkurt Türkçesinde *-(X)p* ile biten *zarf fiil + sık-* yardımcı fiiliyle yapılan kuşma kılımlar işin herhangi bir sonuç ile tamamlandığını, olup bittiğini bildirir (Dmitriyev, 1950: 213; Uraksin, İşbayev, 1986: 214): 1926 yıl 'Başkortostan' gezitende başılğan 'Şevre kilén' tigen mekelebende: 'Bütten milletterze bulğan kévék, bézzéh Başkortarza la bik bay halık ezebieté bar. Bıların ara-bında kilesekte yazma ezebiet (roman, drama h. b.) ösön nigéz itép alırlıqtarı baytak' tip yazıp sıktı (BHİV 5) '1926 yılında 'Başkurdistan' gazetesinde basılan 'Şevre gelin' adlı makalesinde: 'Bütün milletlerde olduğu gibi, bizim Başkurtlarda da çok fazla halk edebiyatı var. Bunların arasında gelecekte yazma edebiyat (roman, drama vb.) için temel olarak alınanları çok fazladır' diye yazdı'.

Başkurt Türkçesinde *-(X)p* ile biten *zarf fiil + sıgar-* yardımcı fiiliyle yapılan kuşma kılımlar da işin-hareketin herhangi bir sonuç ile tamamlandığını bildirir (Dmitriyev, 1950: 213): *Şulay za unı asıp sıgarzı la üz éşe ménen*

meşgul buldı (BHİVII 67) 'Bu şekilde hem onu açtı hem de kendi işi ile meşgul oldu'.

Görüldüğü üzere *Fiil-(X)p sık* ve *fiil-(X)p sıgar-* yapısındaki kuşma kılımların *görünüşleri* sıgar- fiili sık- fiilinin ettirgen çatı ile genişlemiş hali olmasına rağmen aynıdır. Başka birdeyişle *sıgar-* yardımcı fiili cümleye ettirgenlik anlamı katmamaktadır. Bu sebeple bu yapılar aynı bölüm içerisinde değerlendirilmiştir.

1. 10. *zarf fiil + yaz-*: Başkurt Türkçesinde *-a / -e, -y* ile biten *zarf fiiller + yaz-* yardımcı fiiliyle yapılan kuşma kılımlar işe yakınlığını anlatır. *yaz-* yardımcı fiili, gerçekte geçmiş zaman formasında, özellikle halk edebiyatı eserlerinde çokça kullanılır (Dmitriyev, 1950: 214): *Kırk karakka élegép, harap kına bula yazzım* (BHİXI 420) 'Kırk hırsıza yakalanarak harap olayazdım'.

298 Başkurt Türkçesindeki bu yapı Türkiye Türkçesinde *fiil-a/-eyaz-* yapısındaki tasviri fiil ile karşılanır. Başkurt Türkçesinde *yaz-* yardımcı fiili zarf fiilden ayrı yazılırken, Türkiye Türkçesinde birleşik olarak yazılmaktadır. Ayrıca bu yapıların asıl fiilin görünüşüne etkileri her iki lehçede de aynıdır.

1. 11. *zarf fiil + yeber-*: Başkurt Türkçesinde *-(X)p* ile biten *zarf fiil + yeber-* yardımcı fiiliyle yapılan kuşma kılımlar iş - hareketin ansızın başlayıp devam ettiğini gösterir (Dmitriyev, 1950: 213; Yuldaşev, 1981: 220; Uraksin, İşbayev, 1986: 212; Zeynullin, 2005: 263).

a. *Şul arala kuyırğan bolottar hiregeyép, hibelep yamğır yavıp yeberzé* (BHİVII 55) 'Bu arada kararın bulutlar sekreklesince, bir anda çiseleyerek yağmur yağmaya başladı'.

b. *Tégé kaskırıp yeberzé le ayağın özeñgönen ıskındırmayınsa, hul kılı ménen artın kaplamı* (AB 38) '-Diğeri birden bağırılmaya başladı ve ayağını üzengiden çözmeden sol kolu ile arkasını kapattı'.

Yukarıda verilen (a) ve (b) örneklerindeki *-ıp yeber-* yapıları cümledeki hareketin bir anda başladığını ve devam ettiğini bildirir. Bu yapının cümleye verdiği anlam Türkiye Türkçesinde cümleye bir zarf tümlecinin katılmasıyla verilebilir.

1. 12. *zarf fiil + yét-*: Başkurt Türkçesinde *-(X)p* ile biten *zarf fiil + yét-* yardımcı fiiliyle oluşan kuşma kılımlar iş - hareketin tamamlandığını, uç noktaya geldiği anı gösterir (Dmitriyev, 1950: 2013): *Kitgen, kitgen, avılına barıp yétken* (BHİXI 420) 'Gitmiş, gitmiş köyüne varmış'; *Küp te ütmegeñ, bil kéşeler memérye yanına kilép yétkender* (BHİXI 423) 'Çok geçmeden bu kişiler mağaranın yanına gelmişler'.

1. 13. *zarf fiil + yör-*: Başkurt Türkçesinde bu yapıdaki kuşma kılımların birinci bileşeni *-(X)p* ya da *-a / -e, -y* ile biten bir zarf fiildir.

-a/-e, -y ekleriyle biten zarf fiil + *yör-* yardımcı fiili eklenerek yapılan birleşik fiiller tamamlanmamış ikinci bir işi bildirir.

-p ile biten zarf fiil + *yör-* yardımcı fiili şeklindeki kuşma kılımlardaki yardımcı fiil temel işin sürekli olduğunu anlatır (Dmitriyev, 1950: 212-213; Uraksin, İşbayev, 1986: 212). Bu yapı ile konuşucu ya da anlatıcı doğrudan deneyimleri sayaesinde kazandığı bilgisini işaret eder ve bu bilginin içerdiği olay ya da durum süreklilik arz eder. Ayrıca *-(X)p* zarf fiil eki almış olan bir asıl fiilden sonra *-A/-y* fiil çekim eki ile çekimlenmiş *yör-* yardımcı fiilinin kullanılmasıyla şimdiki zaman çekimi de ifade edilir. Özellikle roman gibi edebi metinlerde sıkça kullanılan ve bir üslup özelliği olan bu durum, anlatılan manzarayı dinleyici ya da okuyucunun gözleri önüne canlı bir şekilde sermeyi hedefler (Ersoy, 2007: 361-368): *Batşa bil éşteré küre yöröy* (BHİXI 67) 'Padişah bu işleri görüyor'; *Min uğa ısanmay yöröy iném* (BHİXI 369) 'Ben ona inanmıyordum'.

1. 14. *zarf fiil + kayt-*: Başkurt Türkçesinde $-(X)p$ ile biten zarf fiil + *kayt-* yapısındaki fiil birleşmeleri, hareketin geriye yöneldiğini bildirir (Dmitriyev, 1950: 214): *Kızları alıp kayttılar* (BHİXI 411) 'Kızları alıp döndüler'.

1. 15. *zarf fiil + kal-*: Başkurt Türkçesinde $-a/-e, -y$ ile biten *zarf fiil + kal-* yardımcı fiiliyle oluşan kuşma kılımlar hareketin duruma çevrildiğini, yani dinamizmin statige göçüşünü anlatır (Dmitriyev, 1950: 213): *Yérense sesendéñ katını ülép kala* (BHİXI 43) 'Yerense sesenin kadını ölür'; *Yérense le aptırap kalmağan* (BHİXI 45) 'Yérense de şaşırıp kalmamış/şaşırmamış'.

1. 16. *zarf fiil + yat-*: Başkurt Türkçesinde $-(X)p$ ile biten zarf fiil + *yat-* yardımcı fiiliyle kurulan fiil birleşmeleri iş-durumun başarıma sürecini ve olayların tamamlanmasını ve sürekliliğini bildirir (Yuldaşev, 1981: 216; Uraksin, İşbayev, 1986: 213; Zeynullin, 2005: 265): *Kız imén-bav kéyevé yanına kaytıp yatқан* (BHİXI 81) 'Kız kazasız belasız güveninin yanına dönüyormuş'; *Avıldan sıgıp bér az kilges, yulda yoklap yatқан bér ayıwzı osratım* (BHİXI 92) 'Köyden çıkıp bir az gelince, yolda uyuyan bir ayı denk getirdim'.

$-a/-e, -y$ zarf fiil eki almış asıl fiile $-a/-e, -y$ fiil çekim eki ve şahıs ekleriyle çekimlenmiş *yat-* fiilinin getirilmesiyle oluşan analitik yapı şimdiki zamanı ifade eder (Ersoy, 2007: 332): *Min Irımburzan kaytıp bara yata iném, biné kürép selemetlégéndé belép kiteyém tigensé, kisévzé belmev sebeplé hwğa yözöp, qazağa yulıqtım* (BHİVII 324) 'Ben Irımbur'dan dönüp geliyor idim, seni görerek sağlımı bilip gideyim diye düşününce (nehri) sığ yerini bilmediğimden suyu yüzerken belaya rastladım'.

1. 17. *zarf fiil + ultır-*: Başkurt Türkçesinde iş-durumun başarıma sürecini ve olayların tamamlanmasını ve sürekliliğini bildiren bir başka fiil birleşmesi de $-(X)p$ ile biten zarf fiil + *ultır-* yapısıdır (Yuldaşev, 1981: 216; Uraksin, İşbayev, 1986: 213; Zeynullin, 2005:

265; Ersoy, 2007: 346): *Taş östönde dört kart namaz uqıp ultıralar iné* (BHİXI 93) 'Dört ihtiyar taş üstünde namaz kılıyorlar idi'; *Yomart tigen şul bulır: aşap ultırğan aşın kéşége birér, méne torğan atın birér* (BHİXI 103) 'Cömert böyle olur: kişiye yediği yemeği verir, bindiği atını verir'.

1. 18. *zarf fiil + taşla-*: Başkurt Türkçesinde $-(X)p$ ile biten zarf fiil + *taşla-* yapısındaki kuşma kılımlar iş-hareketin kısa sürede başarıldığını bildirir (Yuldaşev, 1981: 220-221; Uraksin, İşbayev, 1986: 213; Zeynullin, 2005: 266): *Bikyen Mergen, kondoz ménen iké buyırzı yérge ırğıtıp taşlanı* (BHİVII 396) 'Bikyen Mergen, kunduz ile iki sığırı yere fırlattı'; *Hinén hetérén ösön kéybem de, küñélde böyöv utı kaynağan vakıtta özgölep taşlarmın, - tip yavap birzé* 'Senin hatırı için giysem de, gönümde sevgi ateşi yandığı (içim fıkır fıkır ettiği) zaman (seni) üzerim' diye cevap verdi'.

Yukarıdaki örneklerde *fırlat-* ve *üz-* eylemlerinin kısa süre içinde gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini $-(X)p$ *taşla-* yapısı vermektedir.

1. 19. *zarf fiil + bal-*: Başkurt Türkçesinde iş-hareketin kısa sürede başarıldığını bildiren bir başka yapıda $-(X)p$ ekli zarf fiil + *bal-* birleşmesidir (Yuldaşev, 1981: 222; Uraksin, İşbayev, 1986: 213; Zeynullin, 2005: 266): *İké kozanı la ültérép, tuphağa buzıp balalar* (BHİXI 188) 'İki dünüğü de öldürüp yere sererler'; *Bılar kezené tunap bötkes, itén yérge öyöp halğandar, östöne kazan tünkerép, ut yağa başlağandar* (BHİXI 213) 'Bunlar keçiyi (derisini) yüzünce, etini yere yığmışlar, üstüne kazan kapatıp, ateş yakmaya başlamışlar'.

Verilen örneklerde $-(X)p$ *bal-* yapısının eklendiği asıl fiillerin anlamlarının kısa süre içinde gerçekleştirildiği okuyucu veya dinleyici tarafından anlaşılmalıdır.

1. 20. *zarf fiil + mataş-*: Başkurt Türkçesinde $-(X)p$ ile biten zarf fiil + *mataş-* yardımcı fiiliyle oluşan kuşma kılımlar asıl fiil temelinde ifade edilen iş - hareketi gerçek-

leştirmeye zorlamayı bildirir (Yuldaşev, 1981: 223): *-Unda Meryem apay nişlep ikelenép mataşa* (AB 121)? ‘Onda Meryem abla ne sebeple tereddüt ediyor?’. Bu örnekte *tereddüt et-* eyleminin zorlandığı yani öznenin kendisini tereddüt etmeye çalıştığı/zorladığı anlaşılmalıdır.

1. 21. *zarf fiil + kürbet-*: Başkurt Türkçesinde *-(X)p* ile biten zarf fiil + *kürbet-* yapısındaki kuşma kılımlar, asıl fiilin nasıl uygulanacağını pratikte göstermeyi ifade eder. Karmaşık bir birleşim değildir ve *kürbet-* fiilinin zarf fiile kattığı anlam ile kendi temel anlamı benzerlik göstermektedir (Yuldaşev, 1981: 223): *Gellem yañı satin salbarın kéyep kürhetté* (AB 199) ‘Gellem yeni saten şalvarını giydi / giyip gösterdi’; *Bına oşo tahtağa atıñ isémé, başka meglümetteré yazıla, - tip uçıp kürhetté* (AB 32) ‘İşte bu tahtaya atın isimi, başka maglumatları yazılır, - diye okudu’. Verilen örneklerde *giy-* ve *oku-* eylemlerinin gösterilmek üzere veya gösterilerek yapıldığını anlatmak için *-(X)p kürbet-* yapısı kullanılmıştır.

3. Sonuç

Bu çalışmada, Başkurt Türkçesi metinlerinin Türkiye Türkçesine aktarılmasında önemli bir yere sahip olan kuşma fiiller ele alınmıştır ve şu sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Başkurt Türkçesinde *kuşma kılımların* yapısındaki ikinci bileşendeki yardımcı fiillerin çeşitliliği göze çarpar. Bu çeşitlilik Başkurt Türkçesiyle yazılmış metinlerde kuşma kılımların sık kullanmasıyla kendisini gösterir.

2. Başkurt Türkçesinde *fiil-(X)p yör-, fiil-(X)p yat-, fiil-(X)p ultır, fiil-a / -e, y bar-* yapısındaki kuşma kılımlar sürekliliği, *fiil-(X)p taşla-, fiil-(X)p bal-, fiil-(X)p al-, fiil-(X)p kuy-* yapısındaki kuşma kılımlar süreci, *fiil-(X)p kil-, fiil-(X)p kit-, fiil-(X)p töş, fiil-(X)p sık / sıgar-, fiil-(X)p yét-* yapısındaki kuşma kılımlar tamamlanmayı, *-(X)p kara-* yapısındaki

kuşmam kılımlar denemeyi ve *-(X)p mataş-* yapısındaki kuşma kılımlar zorlamayı bildirir.

3. Başkurt Türkçesinde asıl fiil-zarf fiil eki + yardımcı fiil yapısındaki fiil birleşmelerinde asıl fiile eklenen zarf fiil ekinin *-(X)p* ya da *-A/y* olması fiil birleşmesinin cümleye kattığı anlam açısından önemlidir. Örneğin, *yazıp ala* ‘yazıver’ örneğinde tezlilik anlamı varken, *behtëlé ite ala* ‘şanslı edebilir’ örneğinde yeterlilik anlamı vardır.

Örneklerde Kullanılan Kaynaklar

AB : Ömötbayev, R., (2004) *Atlı Başkort*, Öfö: Öfö Kitap.

BHİV : Söleymenov, E., (vd.) (2000) *Başkort Halık İjadı: Tarihi Kobayırzar Hikeyetter (İrteker) (V Tom)*, Öfö: Öfö Kitap.

BHİVII: Söleymenov, E. (vd.), (2004) *Başkort Halık İjadı: Yazma Kıssa hem Dastandar (VII Tom)*, Öfö: Başkortostan Kitap Neşriyet.

BHİXI : Söleymenov, E. (vd.), (2008) *Başkort Halık İjadı: Novellistik Ekiyetter (XI Tom)*, Öfö: Öfö Kitap.

Kaynaklar

Banguoğlu, T., (2007) *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.

Dmitriyev, H. K., (1950) *Başkort Têlênêñ Grammatikabı*, Ufa.

Dmitriyev, N. K., (1948) *Grammatika Başkirkogo Yazıka*, Moskva-Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.

Ersoy Yazıcı, H., (2007) *Başkort Türkçesinde Kıp*, Doktora Tezi.

Korkmaz, Z., (2009) *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.

Özşahin, M., (2017) *Başkort Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

Uraksin, Z. G., İşbayev, K. G. (1986) *Hezêrgê Başkort Têlê*, Ufa: Başkortostan Kitap Neşriyet.

Vahitova, R. K. vd., (2009) *Samovçitel Başkirkogo Yazıka*, Ufa: Gilém.

Yuldaşev, A. A. (1981) *Grammatika Sovremennogo Başkirkogo Literaturnogo Yazıka*, Moskva: Navka Yayınevi.

Zeynullin, M. V. (2005) *Hezergé Bařkört Ezebi Telé Morfolojiya*, Ufa: Öfö Kitap.

Çeviri Yazı

Bařkört Türkçesi Kiril Alfabeti		Çeviri Yazısı	
Büyük	Küçük	Büyük	Küçük
А	а	А	а
Б	б	В	в
В	в	У	у
Г	г	Г	г
Ғ	ғ	Ĝ	ĝ
Д	д	Д	д
З	з	З	з
Е	е	É(Yé)	é (yé)
Ё	ё	Yo, Yö	yo, yö
Ж	ж	Ж	ж
З	з	З	з
И	и	İ	i
Й	й	У	у
К	к	К	к
Қ	қ	Қ	қ
Л	л	Л	л
М	м	М	м
Н	н	Н	н

Ң	ң	Ḣ	ḣ
О	о	О	о
Ө	ө	Ö	ö
П	п	Р	р
Р	р	Р	р
С	с	С	с
Ҙ	ҙ	Ṣ	ṣ
Т	т	Т	т
У	у	U, V, Uv	u, v, uv
Ү	ү	Ü, V, Üv	ü, v, üv
Ф	ф	F	f
Х	х	Ḥ	ḥ
Һ	һ	Н	н
Ц	ц	Ṫs	ṫs
Ч	ч	Ç	ç
Ш	ш	Ş	ş
Щ	щ	Şç	şç
Ы	ы	І	ı
Э	э	É	é
Ә	ә	Е	e
Ю	ю	Yu	yu
Я	я	Ya	ya
Ь	ь	Yumuřatma İřareti	Yumuřatma İřareti
Ъ	ъ	Kalınlaştırma İşareti	Kalınlaştırma İşareti